

Knygrišyklos tarpukario Kaune: procesai ir įtakos

Rūta Taukinaitytė-Narbutienė

Vilniaus knygrišių gildija

Šv. Jono g. 4, LT-01123 Vilnius

rutatau@yahoo.com

——— Straipsnyje nagrinėjama Kauno knygrišyklų veikla tarpukariu. Tuo metu veikė keli jų tipai: tai spaustuvių knygrišyklos, nedidelės atskiros privačios knygrišystės įmonės ir individualiai dirbantys meistrai. Knygų įrišimo paslauga naudojos tiek įvairios įmonės bei organizacijos, tiek privatūs asmenys. Knygrišyklų veikla, pajėgumai, siūlomos paslaugos, darbo organizavimas, ten dirbančių meistrų tapatybės, profesinis pasirengimas, klientų poreikiai ir daugybė kitų dalykų paaiškėja ištyrus archyvinius šaltinius. Iš čia sužinome, kad ir didelės spaustuvių knygrišyklos, ir mažos įmonės atlikdavo ir masinės gamybos įrišimus, ir vienetinius individualius užsakymus. O tarp jų pasitaikydavo gerokai (10 kartų) brangesnių įrišimų, todėl, tikėtina, tai buvo geresni, brangesnių medžiagų ir vienaip ar kitaip, daugiau ar mažiau dekoruoti odos įrišimai. Taip pat aiškėja, kad knygrišyklų mechanizacija nebuvo sparti, tad gamyboje dominavo rankų darbas.

Kita vertus, odos puošmenų amatininkai taip pat naudojo odą ir gamino nuotraukų albumus bei užrašų knygutes, taigi ribojosi su knygrišystės amatu. O čia didelį vaidmenį suvaidino dailiųjų odos dirbinių įmonė „Šatrija“ ir ten dirbęs meistras iš Estijos Akselis Karingas. Jo pagaminti odos gaminiai stebino gausiu asortimentu, stilistinėmis ir technologinėmis naujovėmis, tad sulaukė daug dėmesio tiek parodose, tiek rinkoje, tiek žiniasklaidoje, kartu populiarindami ir šį amatą. Dar svarbiau, kad jis turėjo nemažai mokinių, kai kurie jų buvo susiję su Kauno amatų mokykla. Taigi garsioji estų odos meno mokykla turėjo įtakos lietuvių odos meno raidai ne tik sovietmečiu, bet ir anksčiau – tarpukariu.

Reikšminiai žodžiai: knygos paveldas, knygrišiai, knygrišyklos, meninė knygrišystė.

Industrializacijos laikotarpiu knygrišystė natūraliai patyrė virsmą (tiksliau skilimą) – iš amato į pramonės rūšį. Šis procesas buvo ilgas ir nevienalytis, tam tikra prasme, tebevykstantis ir dabar. Literatūros apie tarpukario knygrišyklas nėra, artimas temas nagrinėjančios studijos arba amžininkų prisiminimai šį klausimą paliečia pernelyg fragmentiškai. Tai gi šio tyrimo tikslas – ištirti archyvinius šaltinius ir sužinoti daugiau apie tarpukario knygrišyklų veiklą Kaune, apie ten dirbusius meistrus, įrangą, paslaugas. Tai padėtų atskleisti, kaip plėtojosi masinė pramoninė ir rankų darbo vienietinė knygrišystė, kokių santykiu. Ieškoma atsakymo, koks buvo mechanizacijos lygis, ar galėjo įprastose knygrišylose rasti vienietinių meninių darbų, kas ir kaip galėjo turėti įtakos techniniams, meniniams, medžiaginiams knygrišystės raidos aspektams. Todėl buvo peržvelgtos „Spindulio“ spaustuvės ir „Spaudos fondo“ archyvinės bylos, susijusios su knygrišykla. Be to, daug vertingos medžiagos apie tuomet veikusias knygrišyklas, jų darbuotojus ir įmonių pajėgumus suteikia Valstybinės mokesčių inspekcijos archyvai. Tadas Lomsargis, jo kūrybinė veikla ir įtaka Kauno I amatų mokykloje, kaip ypatingas atvejis bei išimtis, gana išsamiai nagrinėtas Leono Gudaičio knygoje, neįtrauktas į šį tyrimą. To laikotarpio knygrišystės pavyzdžių paieška ir analizė taip pat nėra šios studijos tikslas, todėl ir gilesnio meninės raiškos ir stilių, modernumo ir tautiškumo problematikos aptarimo nesiekama.

Patys knygų įrišimai straipsnyje nebus nagrinėjami, nes tai pareikalautų atskiro didelio tyrimo įvairių bibliotekų ir archyvų fonduose, kadangi bibliografiniuose aprašuose įrišimas dažniausiai neaprašomas, katalogų taip pat nėra, knygų kiekiai milžiniški, o mus dominantys puošnūs odiniai vietinių meistrų įrišimai yra vienietiniai atvejai, visa tai labai apsunkina artefaktų paieškas. Be to, įdomesnius knygrišystės radinius sudėtinga būtų susieti su straipsnyje minimais meistrais, kadangi šie retai kada žymėjo savo darbus. Tačiau tai būtų įmanoma aptikus įrišimo autorystės įrodymus (knygrišio įrašus, įsigijimo dokumentus ar pan.), tad straipsnis ateityje gali būti parankus knygų fondų saugotojams ir knygų paveldo tyrėjams.

Tarpukariu Kaune veikė kelių tipų knygrišykos. Viena svari dalis – tai spaustuvių knygrišykos. Lietuvoje tuo laikotarpiu buvo per

100 spaustuvių. Dauguma jų buvo visai menkos, komercinio pobūdžio, turinčios vos vieną ar du darbuotojus, ir gamindavo paprastus gaminius – reklaminę spaudą, apskaitų knygas, smulkius leidinius ir pan. Tačiau kita dalis – tai didelės spaustuvės, gausiai atlikdavusios knygų ir operatyviai dienraščių spausdinimo darbus. Tad jose neišvengiamai būdavo geriau arba prasčiau įrengtos knygrišyklos. Kita svari dalis – tai smulkios privačios, nepriklausomai nuo spaustuvių ar knygynų veikiančios knygrišyklos, turinčios kelis arba keliolika darbuotojų. Ir galiausiai individualiai dirbantys meistrai, kartais tiesiog namuose, pavaduojant vienam arba dviems darbininkams ar šeimos nariams. Tačiau knygrišystė kartu šiek tiek ribojosi ir su knygynų veikla, ir su odos puošmenų gamyba bei prekyba, ir net su bažnytinių reikmenų parduotuvėmis.

Spaustuvių knygrišyklos

Gudaičio knygoje ir kituose šaltiniuose minima, kad Kauno bibliofilai dažnai naudojosi „Spindulio“ spaustuvės ir „Spaudos fondo“ knygrišyklų paslaugomis¹. „Spindulio“ spaustuvė buvo įsteigta 1928 m., sujungus Valstybinę spaustuvę ir „Švyturio“ knygų leidimo bendrovę, ir, anot Viliaus Užtupo, jai teko didžiausios ir reprezentatyviausios knygų gamintojos garbė². Čia buvo rinkykla, linotipų, mašinų, ofseto, litografijos, cinkografijos, stereotipo, giliaspaudės, rotacijos, monotipų skyriai, taip pat knygrišykla ir monetų kalykla. Naujame keturių aukštų spaustuvės pastate buvo kelios patalpos, skirtos knygrišyklai. Iš pradžių trūko naujų automatinų pjovimo, segimo ir ypač lankstymo mašinų³. 1929 metų revizijos protokoluose pažymima, kad knygų rišyklos ir popieriaus lankstymo darbus reikia plėsti, nes reikalui esant dalis to darbo buvo pavedama smulkioms dirbtuvėms, kurios tą darė primityviai ir nepigiai⁴. Knygrišyklos atliekamus darbus ir

1 Leonas Gudaitis, *Tadas Lomsargis: biografija, kūriniai, dokumentai, laiškai, užrašai* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995), 30.

2 Vilius Užtupas, *Lietuvos spaustuvės: 1522–1997* (Vilnius–Kaunas: XXVII knygos mėgėjai ir Viliaus Užtupo leidykla, 1998), 192–205.

3 Rašte, siekiant įrodyti trūkstamų mašinų būtinumą, prašymą lydi skaičiai, aiškiai rodantys, kaip lankstymo mašina tą patį darbą atlieka 15 kartų greičiau, o segimo mašina 28 kartus greičiau nei daroma rankomis. „Spindulio“ revizijos komisijos protokolų knyga, 1928, pranešimas valdybai, in: Kauno regioninis valstybės archyvas (toliau – KAA), f. 11, ap. 1, b. 1, l. 32–34, 42.

4 *Ibid.*, b. 2, l. 20. Apskritai revizijų protokoluose daugiausia kalbama apie skolininkų sutrąmdymą, kainų sunorminimą, našesnę darbą, skaidresnius ir labiau apgalvotus sandorius. Didelius ir svarbiausius pirkimus reikalaujama atlikti konkurso būdu.

pajėgumus puikiai iliustruoja jos kilnojamojo turto aprašai⁵. Joje buvo popieriaus ir kartono pjaustyimo mašinos, kampams apipjauti mašina, segimo viela mašinos, siuvimo siūlais mašinos, knygų presai, (karštasis) auksavimo presas, nugarėlių išgaubimo mašina, lankstymo mašina, mašinėlės skylėms daryti ir žiedams įstatyti, mediniai spaustuvai, popieriaus gražtas (matyt, albumų gamybai), klijavimo mašina, kartonažo mašina (?), kirtimo (štancaavimo) mašinos, perforavimo aparatas, kartonažo raižymo aparatai, gofravimo prietaisai, lenta žemėlapiams klijuoti ir kitos. Visa tai parengta masinei gamybai, be to, kad galima būtų suteikti kuo daugiau paslaugų. Tačiau dar įdomiau, kad čia būta priemonių, kurios aiškiai rodo, kad buvo daromi ne vien paprasti pramoniniu būdu pagaminti įrišimai, bet ir sudėtingesni vienetiniai tradicinės rankų darbo knygrišystės darbai. Tai yra agato akmuo, pagalvėlė auksui pjauti, pincetas raidėms rinkti, auksavimui skirtų šriftų (todėl, tikėtina, varinių) 19 komplektų (už 9187 Lt) ir 8 pagražinimo ženklai (80 Lt), „Vyties“ klišė (90 Lt) rodo, kad kartais įrišimai buvo dekoruojami ir atliekami rankinio auksavimo tikruoju lakštiniu auksu darbai⁶. Pjūklais, tikėtina, buvo daromi grioveliai nugarėlėje ryšiams paslėpti, tai reiškia, kad būta siuvimo rankomis ant virvelių. Katiliukai ir aparatai klijamams šildyti rodo, kad greičiausiai buvo naudojami tuo metu visos Europos knygrišyklose įprasti rudi stalių klijai, kuriuos lengva atitirpinti po bloko apipjovimo tam, kad galima būtų išgaubti nugarėlę (nors, reikia pasakyti, šie klijai ne labai tinka nugarėlėms, kadangi yra neelastingi, vartant knygą jie lūžinėja ir plėšo popierių). Formos knygų nugarėlėms, mediniai spaustuvai ir kiti įrankiai rodo, kad nemažai darbų buvo atliekama taip pat rankomis, o vertingesni vienetiniai įrišimai arba sunkesnės (svoriu) knygos darytos kitomis technologijomis (pvz., siuvimas ryšiams naudojant virveles atliekamas tik rankomis, mašininiam siuvime ryšiai-virvelės nenaudojami, taip pat ir odiniai viršeliai yra atliekami tik rankomis, nes mašinos to negali).

Vartant šios įmonės archyvo bylas, buvo pastebėta, kad knygos, kuriose buvo rašomos įmonės išlaidos bei pajamos ir kurios neabejotinai buvo pagamintos (spausdintos ir įrištos) pačioje spaustuvėje, turi marmuruotus bloko kraštus⁷. Juose marmuruoti raštai atlikti profesionaliai, naudojant

⁵ „Spindulio“ spaustuvės knygrišyklos kilnojamas turtas, 1928–1940, in: KAA, f. 11, ap. 1, b. 3, l. 93–103.

⁶ Ibid., l. 96.

⁷ „Spindulio“ spaustuvės įvairių asmenų ir įstaigų knygos, 1939 ir 1940, in: KAA, f. 11, ap. 1, b. 29, 32.

šukas, viename – *nonpareil* tipo raštas, kitame panašus, bet šiek tiek improviuotas. Nors sprendžiant pagal vienodas spalvas, šios knygos buvo dekoruotos tuo pačiu metu. To laikotarpio bylų marmuruotais bloko kraštais Lietuvos centriniame ir Kauno regioniniame valstybės archyvuose pastebėta nemažai. Marmuruotas bloko kraštas – tai geriausias įrodymas, kad popieriaus marmuravimas 1940 m. Lietuvoje knygrišiams dar buvo žinomas ir naudojamas, nes vėliau ši technika nunyko ir buvo vėl atgaivinta tik šio amžiaus pradžioje. Kad XX a. pirmoje pusėje marmuruotas popierius jau buvo nebemadingas, minėjo ir Tadas Lomsargis, ir Petras Vileišis⁸. Galbūt jis mažiau buvo naudojamas priešlapiams ir viršeliams, bet, regis, vis dar buvo aktualus bloko kraštams, galima spėti, kad, kaip ir anksčiau, kartais tai buvo daroma ne vien dėl puošybės ir knygos išskirtinumo, ko negalima atmesti, bet ir tam, kad galima būtų paslėpti skirtingus popieriaus atspalvius arba pjūvio broką.

Kaip rodo atlyginimų knygos, turint omeny tokios apimties darbų kiekius, knygrišykoje dirbo sąlyginai nedaug žmonių⁹ – apie dešimt knygrišių, tai III rūšies knygrišiai Adolfas Bliukas, Aleksas Banevičius, Vladas Ganusauskas, Stasys Žebrauskas, I rūšies – Boleslovas Kieliauskas, knygrišiai Jokūbas Kukta (kuris prieš Pirmąjį pasaulinį karą turėjo dirbtuves Vilniuje), Kazys Strazdas (kitur minimas kaip darbininkas, ne knygrišys, bet labai seniai ten dirbantis), mokiniai Rudolfas Bušackis, Zigmas Sipavičius, Stepas Gedvila, Vaclovas Matulionis, popieriaus pjaustytojas Juozas Jomantas ir dar apie 30–40 moterų lankstytojų ir kitų darbininkų (akivaizdu, kad šių mašinų trūko labiausiai, net ir tuomet, kai 1937 m. buvo įsigyta jau antroji lankstymo mašina, lankstytojų būrys išliko gausus). Skyriaus vedėjas buvo knygrišys Kostas Lazarevičius (g. 1888 – ?), ten dirbęs nuo 1929 metų. Laikui bėgant keitėsi keli mokiniai ir darbininkai, tačiau tie pagrindiniai meistrai (senbuviai Lazarevičius, Bliukas, Ganusauskas, Žebrauskas) beveik visi išliko, net ir karo metais (išskyrus Banevičių, kuris 1938 m. perėjo dirbti į „Spaudos fondą“). Tačiau atsirado ir naujų meistrų (vieni išbuvo trumpiau, kiti ilgiau) – Kazys Lukoševičius, Stasys Kačanauskas, Viktoras Saikauskas, Jonas Aleknavičius ir kt.¹⁰ Tikėtina būtent labiausiai patyrę arba aukštesnės kategorijos meistrai atlikdavo pačius sudėtingiausius ar

⁸ Gudaitis, *Tadas Lomsargis*, 73–87, 129–134; N. P. [Petras Vileišis], *Ką ir kaip kai kurie amatininkai dirba* (Tilžė, 1903), 50–59.

⁹ Darbininkų ir tarnautojų algų knygos, in: KAA, f. 11, ap. 1, b. 9 (1931–1932), 12 (1933), 14 (1934), 22 (1938).

¹⁰ Knygrišykos darbininkų sąrašas, 1942, in: KAA, f. r-985, ap. 1, b. 35, l. 104v.–106.

atsakingiausias darbus ir brangius vienetinius odos įrišimus. Karo pradžioje (1941 m. antroje pusėje) kurį laiką knygrišėmis taip pat dirbo kai kurios moterys (Elena Meiliūnaitė, Bronė Gylienė, Zofija Paulauskienė)¹¹.

Kaip rodo spaustuvės užsakymų knygos, šioje knygrišykoje tiek įmonės, tiek privatūs asmenys galėjo užsisakyti įvairiausias įrišimus, nežiūrint to, ar vienetais, ar tūkstančiais egzempliorių, ar paprastą kanceliariinį pigesnių medžiagų, ar dekoruotą odinį, skirtą dovanoti svarbiems valstybės asmenims¹². Kad čia buvo atliekami meniniai įrišimai, patvirtina ir reklaminiai skelbimai, dažnai matomi įvairiuose to meto leidiniuose. Tarp kitų spaustuvės skyrių ten minima ir knygrišykla, kuri, kaip teigiama, siūlo meninio knygų įrišimo paslaugą ir turi „naujausias, tobuliausias mašinas“. Pabaigoje pridėdama apie turimas specialias mašinas trispalvei reklaminei spaudai, kartonažo darbams ir vardijami laimėjimai – 1930 m. Vytauto Didžiojo muziejuje ir 1936 m. parodoje Kaune už aukštos kokybės darbus įmonė apdovanota aukso medaliu¹³. Kadangi dažniausiai spaudiniai buvo minkštais popieriniais viršeliais, tai norintieji knygos savininkai, atėję į knygrišyklą, savo egzemplioriui užsakydavo įrišimą kietais viršeliais, dengtą kolenkoru, drobele, granitoliu arba oda, o sudėtinuose viršeliuose jungiant šias medžiagas su dekoruotu popieriumi. Galimybė pasirinkti leidinio popieriaus kokybę ir (ar) įrišimo medžiagas buvo gana įprastas dalykas tiek tada, tiek anksčiau. Kita didelė grupė užsakymų buvo periodinių leidinių komplektų įrišimas į knygas (leidėjams, mokslo ir švietimo institucijų bibliotekoms, privatiems asmenims etc.).

Be knygų įrišimų (kurie sudarė apie 80 proc. visų knygrišykos užsakymų), čia dar buvo gaminami albumai, pakės, adresai, paklijuojami audiniu (rečiau kartonu) žemėlapiai bei planai, taip pat pagal užsakymą buvo atliekamos atskiros įrišimo operacijos, pavyzdžiui, vien subrošiūruoti (parinkti lankų ar lapų eiliškumą, susiūti ar susegti bloką), tik supjauti lapus arba tik išpausti akluosius, o dažniausiai auksuotus išpaudus (knygos pavadinimo užrašo, Vyties ženklo, Vilniaus herbo, nuosavybės ženklų ir pan.) odos, kolenkoro ir kitokiuose viršeliuose. Tokius išpaudus užsakydavo tiek

11 Knygrišykos skyriaus algų išmokėjimo lapai, 1941, in: KAA, f. r-985, ap. 1, b. 33, l. 150v; b. 24, l. 14.

12 Užsakymų knygos, in: KAA, f. 11, ap. 1, b. 6 (1929), 15 (1934), 24 (1938), 28 (1939), 33 (1940).

13 *Kuntapliškoji enciklopedija* (Kaunas: Narkienės sp., 1940). Nenumėruoti lapai su reklaminiais skelbimais knygos gale.

privatūs asmenys, tiek knygrišyklos, knygynai ar spaustuvės, tačiau dažniausiai nedideliais kiekiais. Kaip rodo įvairuojanti kaina (nuo 0,3 iki 3 Lt už išpaudą), vieni šių išpaudų galėjo būti paprasti, o kiti atlikti su tikroju auksu, ant odos brangesni, ant kolenkoro pigesni, karštuoju auksavimo presu arba rankiniu būdu. Išpaudus didesniais kiekiais dažnokai užsakydavo Berelis Pacianko, Bieliajevas, Bagdonas.

Knygrišykoje įrišimų kainos labai smarkiai įvairuodavo priklausomai nuo knygos dydžio, pasirinktos įrišimo konstrukcijos sudėtingumo, viršelyje naudojamų medžiagų ir puošybos, tačiau labai retai kada šios detalės buvo nurodytos užsakymo lape. Vidutinė paprasto knygos įrišimo kaina buvo 2–5 Lt, didesni formatai – 7–12 Lt, nuo 15 Lt galima buvo tikėtis brangesnių medžiagų, o už 20–30 Lt jau galėjai turėti odinį knygos viršelį. Darbai, kainavę keliasdešimt ir daugiau litų, tikėtina, turėjo ir puošybos elementų. Albumai ir papkės buvo kiek brangesni, pavyzdžiui, albumai – nuo 10 Lt, už 30 Lt granitolio viršeliu, iki 100 Lt (vienas už 137 Lt) odiniu viršeliu, papkės – nuo kelių litų už paprastą kartono, 15 Lt granitolio, 120–160 Lt odiniu viršeliu. Bet būta albumų, papkių ir net knygų įrišimų, kurių kainos siekė 250 litų. Ir labai tikėtina, kad šie brangūs odiniai viršeliai buvo vienaip ar kitaip papuošti. Adresai vidutiniškai kainavo 20–40 Lt, brangiausi – 70 ir 86 litus. Žemėlapių paklijavimas, matyt, irgi buvo sudėtingas veiksma, įprastai kainuodavęs nuo kelių iki keliasdešimties litų, didžiausia kaina buvo 140 litų. Tačiau pats brangiausias ir išpūdingiausias buvo Žemės ūkio rūmų (ŽŪR) užsakymas – padaryti odinę papkę, kuri buvo skirta prezidentui A. Smetonai 60-ojo jubiliejaus proga ir kainavo net 1039 Lt¹⁴.

Užsakovai buvo labai įvairūs – nuo Prezidentūros kanceliarijos iki studento Kazėno. Užsakovų sąrašė iš viso galima priskaičiuoti apie šimtą įmonių ir organizacijų – vyriausybės ir prezidento kanceliarijos, įvairių ministerijų, teismo, kariuomenės, švietimo, žemės reformos, finansų, susisiekimo bei kultūros įstaigų ir jų departamentų, skyrių ar padalinių, taip pat komercinių bendrovių, visuomeninių organizacijų užsakymai. Dažniausiai tai būdavo kanceliarinės knygos (blankų, kvitų, dokumentų įrišimai, ataskaitų, užsakymų, registracijų knygos ir pan.), tačiau kartais pasitaikydavo prabangesni, atminimui, dovanai arba privačiai kolekcijai skirti užsakymai.

14 „Spindulio“ užsakymų knyga, 1934, in: KAA, f. 11, ap. 1, b. 15, l. 206v.

Prašmatnių odinių albumų, papkių (po 120–270 Lt) ir knygų dažniau nei kiti užsakydavo ŽŪR ir Užsienio reikalų ministerija (URM). Pavyzdžiui, ŽŪR užsakė išristi *Sodžiaus meną* už 75 Lt¹⁵. Taip pat iš brangesnių užsakymų minėtini „Spaudos fondo“ užsakymu *Vilniaus* įrišimas už 25 Lt, bendrovės „Sakalas“ užsakymu *Kasdienės istorijos* už 85 Lt, 1934 m. Vilniaus Geležinio fondo komitetas užsakė išristi *Aukso knygą* (pirmas egzempliorius, kuris greičiausiai buvo pildomas ranka) už 163 litus. Nors apie šią knygą po metų viename rašte ministerijai knygrišys Zigmas Malašauskas rašydamas piktinasi, kad ji „padaryta visai paprastai, absoliučiai ne meniškai, net pats Kosciūška pasipiktinęs tokiu VGF valdybos profanizmu tą knygą pavadino „bulka“, o ne aukso knyga.“¹⁶

Privačių užsakovų skaičius buvo dvigubai didesnis. Iš pradžių, 1929 m., jų kreipdavosi ypač daug – apie keli šimtai užsakymų per metus, 1938–1940 m. mažiau – po keliasdešimt per metus. Greičiausiai taip nutiko todėl, kad didėjo tiražinės (mašininės) gamybos apimtys ir vienetinių, rankomis atliekamų darbų mažėjo, o galbūt pasikeitė apskaitos tvarka, ir (arba) tai rodo įmonės klestėjimo periodą.

Nuolatinis ir pats ištikimiausias šios knygrišykos lankytojas visą dešimtmetį buvo profesorius Stasys Šalkauskis, kone kas mėnesį vidutiniškai atnešdavęs išristi po kelias knygas, todėl tikėtina, kad didžioji dauguma jo asmeninės bibliotekos knygų įrišimų buvo atlikti būtent „Spindulio“ spaustuvėje. Taip pat ne kartą lankėsi profesoriai Juozas Balčikonis, Vytautas Kazimieras Jonynas ir Merkelis Račkauskas, advokatas Zigmas Toliušis, architektai Feliksas Vizbaras, Juozas Dačinskas, pulkininkas Vytautas Steponaitis (XXVII knygos mėgėjų draugijos narys), Jonas Strazdas, Jurgis Graudinas ir daugybė kitų. Keletą brangesnių įrišimų užsakė Andrius Vosylius, taip pat Mykolas Žilinskas, už kiek didesnę kainą nei įprasta čia įsirišęs *Dieviškąją komediją* (rusų k.) ir *Sodžiaus meną*. Taip pat brangesnių užsakymų yra pateikę architektas [Jonas Kova] Kovalskis (oda, 15 Lt), Stravinskis (40 Lt), Paulius Galaunė (20 Lt), prof. Juozas Balčikonis (oda, 20 Lt, *Petkevičiaus katekizmai*), prof. Jurgis Elisonas (knygų su auksintomis linijomis už 18 Lt),

¹⁵ „Spindulys“, įvairių asmenų ir įstaigų knyga, 1939, in: KAA, f. 11, ap. 1, b. 29, l. 37.

¹⁶ Z. Malašausko pareiškimas Švietimo ministerijos Kultūros Reikalų Departamentui, Kaunas, 1935, in: Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 391, ap. 5, b. 275, l. 30v. Kosciūška buvo šios knygos dailininkas. Malašauskas už šios knygos įrišimą prašė 340 Lt, bet jis būtų dekoravęs viršelį pagal Kosciūškos piešinį, t. y. įrišimas būtų meniškai apipavidalintas. Tačiau užsakovas pasirinko pigesnę variantą ir kreipėsi į „Spindulio“ knygrišyklą.

patį brangiausią įrišimą yra užsakęs majoras Aleksandras Ružancovas už 250 Lt, deja, nežinoma, koks tos knygos pavadinimas. Labai tikėtina, kad smarkiai brangesni įrišimai buvo daugiau ar mažiau dekoruoti.

Medžiagas, mašinas, jų dalis, įrankius ir kitas priemones „Spindulio“ spaustuvė pirkė iš labai įvairių šaltinių Lietuvoje ir užsienyje (daugiausia iš Vokietijos, Anglijos miestų, taip pat Kopenhagos, Stokholmo, Čikagos ir kt.). Naudojo keliasdešimt rūšių popierių, net ir skudurinį. Popierių dideliais kiekiais pirkė iš AB „Lietuvos degtukai“ (už 415 000 Lt per pusmetį), taip pat gausiai iš Zelcerio, Faino, „Spaudos fondo“, geresnį siuntėsi iš Miuncheno ir Hanoverio. Kartoną įsigydavo iš Zelcerio, G. Reidžio, „Spaudos fondo“, siuntėsi iš Leipcigo bei Rheinlando (Prūsija, dab. Lenkijos teritorija), chromo kartoną – iš Hamburgo. Atgavus Vilniaus kraštą, kartoną pirkė iš J. Tiškevičiaus kartono fabriko Lentvaryje, iš D. Jeršanskio Varėnoje, iš Kairiškių kartono fabriko Tryškiuose. Pigmentinį (spalvotą) popierių siuntėsi iš Londono ir Miuncheno. Paprastus audinius (drobę) ir siūlus pirkė Lietuvoje, tačiau pliušą – iš Leipcigo. Odą pirkė „Spaudos fonde“ ir portfelį dirbtuvėje „Safjanas“, tačiau neabejotina, kad pasitaikydavo ir kitų vietinių šaltinių. Kolenkorą ir granitolį (dengiamąsias viršelių medžiagas) pirkė taip pat iš „Spaudos fondo“, Karvelio prekybos namų bei Zelcerio. Granitolį papildomai siuntėsi iš Vokietijos¹⁷. 1940 m., prie „Spindulio“ prijungus „Vilties“ spaustuvę, pastarosios knygrišyklos perduotų medžiagų sąrašė minima kelių rūšių oda: ruda, juoda vietinė, rupus safjanas (šio turėta daugiausia), spalvotų odų iš užsienio – geltonos, pilkos, oranžinės, mėlynos, taip pat beveik 10 įvairių spalvų granitolio¹⁸. 1941 m. spalio 1 dienos „Spindulio“ spaustuvės medžiagų sąrašė randame didelę popieriaus įvairovę – per 300 įvairios paskirties popieriaus (bei kartono) rūšių, tarp jų kelių rūšių marmuruotą popierių, odos imitacijos popierių ir kitus. Taip pat, žinoma, dengiamąsias medžiagas – įvairių spalvų kolenkorą, granitolį ir odą, vietinės gamybos ir iš užsienio. Įdomu tai, kad pagal kainas raudona oda buvo gerokai brangesnė už kitas (beveik 10 kartų brangesnė už žalią ar juodą užsieninę). Už kai kurias odas brangesnis buvo (matyt, iš užsienio parsisiųstas, nes buvo ir kitų, pigesnių) spalvotas – mėlynas ir juodas – granitolis. Minimi klizai: klizai „Atlago“, „Glu“, taip pat odos klizai, stalių klizai.

¹⁷ „Spindulys“, įvairių asmenų ir įstaigų knygos, in: KAA, f. 11, ap. 1, b. 29 (1939), 32 (1940).

¹⁸ Buvusios „Vilties“ spaustuvės knygrišyklos medžiagų perdavimo „Spindulio“ spaustuvės knygriškiai sąrašas, in: KAA, f. r-985, ap. 1, b. 35, l. 49.

Bulviniai miltai (krakmolos) greičiausiai irgi buvo naudojami klijų gamybai, o šie klijai – kleisteriniam popieriui dekoruoti¹⁹.

Nepaisant labai aukšto spaustuvės mechanizacijos lygio, knygrišyklos įrengimai buvo labai primityvūs²⁰. Karo pradžioje (1941 m. antrame pusmetyje), sumažėjus darbams, iš knygrišyklos teko atleisti apie 20 darbuotojų (spaustuvėje – 93 asmenis)²¹. Vietoj 11 liko 8 knygrišiai. 1941 metų spaustuvės apyvartos ataskaitoje vardijami tokie darbai: atsitiktiniai darbai [nežinia, kas tai] – 54,87 proc., knygos ir brošiūros – 1,07 proc., laikraščiai ir žurnalai – 41,98 proc., specialūs darbai (žemėlapiai, vadovėliai) – 0,26 proc., kiti darbai – 1,82 procento. Arba kitas rodiklis – sunaudojus per mėnesį 66 tonas popieriaus, iššimo medžiagų tik 528 metrai²². Visa tai rodo, kad dominavo spaudos darbai, o knygų rišimo darbų apimtys sumažėjo. Individualių užsakymų taip pat sumažėjo, daugiausia tai buvo valdiškų įstaigų²³.

„Spaudos fondas“ įkurtas 1921 metais²⁴. Iš pradžių tai buvo leidybinė ir knygomis prekiaujanti organizacija, tačiau vėliau įsteigtos mokslo priemonių dirbtuvės su litografinės bei iškiliosios spaudos mašinomis, cinkografija ir knygrišykla. Prekybos apimtys buvo nemažos – popieriaus kiekiai buvo matuojami vagonais. Čia buvo leidžiami vadovėliai, elementoriai, vaikų literatūra, grožinė literatūra, kalendoriai, gaminami mokykliniai sąsiuviniai. Vėliau, 4 deš., veikla dar išsiplėtė, atsirado optikos ir odontologijos skyriai, buvo prekiaujama radijo aparatais, medicinos instrumentais. Įmonė turėjo knygynų tinklą visoje šalyje (dešimtyje didesnių Lietuvos miestų), kur daugiausia buvo prekiaujama vadovėliais, mokymosi bei rašymo priemonėmis, taip pat ir įvairiomis knygomis, tad turėjo puikias sąlygas savo produkcijai platinti.

Plečiantis gamybos apimtims, 1934 m. knygrišykla papildomai įsigijo 1 lankstymo mašiną (2270 Lt), popieriaus pjovimo mašiną (800 Lt), odų šlifavimo mašiną (1300 Lt) ir presą (1000 Lt)²⁵. 1938 m. pastačius naujus

19 Valstybinės spaustuvės „Spindulys“ medžiagos sąrašas, 1941, in: KAA, f. r-985, ap. 1, b. 25, l. 85–99, 104–105.

20 Užtupas, *Lietuvos spaustuvės*, 203.

21 Byla apie darbininkų ir tarnautojų priėmimą ir atleidimą iš darbo bei statistinės žinios apie gamybą ir dirbančiuosius, 1941, in: KAA, f. r-985, ap. 1, b. 25, l. 135; b. 28, l. 8, 30–31.

22 Ibid., b. 25, l. 135; b. 28, l. 6v, 30–31.

23 Debitorių ir kreditorių sąrašas, 1941, in: KAA, f. r-985, ap. 1, b. 25, l. 107–111.

24 Užtupas, *Lietuvos spaustuvės*, 191–192; Kooperatinė bendrovė „Spaudos fondas“, in: KAA, f. 75, ap. 1, b. 1–11.

25 Valdybos posėdžio protokolas, Kaunas, 1934, in: KAA, f. 75, ap. 1, b. 3, l. 61.

rūmus Vytauto pr. 23, ten perkeltos visos „Spaudos fondo“ įstaigos – didmeninių prekių sandėlis (iš kur daugelį priemonių įsigydavo „Spindulio“ spaustuvė ir kt.), mokslo priemonių gamybos įrengimai, litografija, cinkografija, fotolaboratorija ir knygrišykla, turėjusi kelias popieriaus pjovimo ir siuvimo mašinas.

Čia buvo puošniai įrišti „Varpo“ spaustuvėje spausdinti *Lietuviškosios enciklopedijos* tomai, jai buvo panaudotos geresnės, iš užsienio parsisiųstos medžiagos (knygų drobėlė ir kolenkoras). Iš pradžių mėginta enciklopediją leisti ir pardavinėti atskirais lankais, vėliau šios minties buvo atsisakyta. Svarbu ir tai, kad ši enciklopedija buvo išspausdinta ant dvejo popieriaus: prastesnio popieriaus knyga kainavo 36 Lt, o štai liuksusinio – 48 litus. „Spaudos fondo“ tarnautojai galėjo įsigyti pigiau – atitinkamai už 15 ir 25 litus. Taip pat kelių litų nuolaidą gaudavo karininkai ir mokytojai bei žmonės, sumokėję iš anksto²⁶. Viename reklaminiame skelbime spaudoje teigiama, kad įsigyjant *Lietuviškąją enciklopediją* taip pat galima rinktis įrišimą: drobės viršeliais – 4 Lt, pusodniais – 6,50 Lt, odiniais – 10 Lt²⁷. Kituose skelbimuose minimos kitokios šios knygos įrišimo kainos: drobinis viršelis – 4 Lt, pusodinis – 8 Lt, odinis – 15 litų. Čia skyrėsi tik medžiaga, puošybos jose nebūdavo, tik toks pat pavadinimo įspaudas.

Įmonėje buvo gaminami ir piliečių pasai, kolenkoru dengtais viršeliais. Įrišimui nuspręsta naudoti virvelę, ne vielą. 1926 m. čia buvo išleistas pirmas knygrišystės vadovėlis lietuvių kalba – Vinco Ruzgo *Kartono ir knygrišystės darbų vadovėlis*. Būta ir kitų ambicijų – pasaulinei parodai Paryžiuje buvo parengti meniškai apipavidalinti lietuvių literatūros kūriniai (pvz., Maironio *Jūratė ir Kastytis* su Vaclovo Rataiskio iliustracijomis). Deja, apie individualius gyventojų užsakymus tokių gausių duomenų kaip „Spindulio“ neišliko.

1938 m. „Spaudos fondas“ išleido 111 leidinių pavadinimų, iš viso 330 000 egzempliorių. Įmonės apyvarta milžiniška, tačiau pelnas nebuvo didelis, nuolatos vilkosi skolininkų šleifas – tai sulieti sandėliai, tai statybų brokas didino nuostolius, tai reklamos per mažai. Nepaisant šių aplinkybių, Kauno tarpukario knygos kultūros gyvenimas sunkiai įsivaizduojamas be šios įstaigos veiklos.

²⁶ Ibid., I. 10v, 39.

²⁷ *Kuntapliškoji enciklopedija*, nenumeruoti reklaminiai puslapiai teksto pabaigoje.

Kaip matyti iš 1937–1939 metų užsakymų knygos, įmonė labai daug medžiagų ir prekių vežėsi iš užsienio, neretai garsių firmų, iki šiol tebeveikiančių. Daugybę rūšių popieriaus ir kartono pirkto iš visur – iš „Degtukų fabriko“ Kaune, iš Klaipėdos, Talino, Briuselio, Londono, Rygos, Helsinkio, Prahos. Jį naudojo ne tik savo gaminiams, bet ir prekiaavo jais. Techniką (radijo dalys, akumulatoriai, vėjo malūnai, lempos) siuntėsi iš Amerikos. Dažai, rašalas, pieštukai, tušas, plunksnos, rašalinės ir kitos rašymo priemonės daugiausia buvo iš Vokietijos miestų (Štutgarto, Niurnbergo, Hanoverio), taip pat iš Vienos, Prahos. Įrišimo medžiagas – kolenkorą, granitolį, kai kurių audinių – vežėsi iš Vokietijos ir Čekijos. Kartais užsakydavo nedaug, vienam konkrečiam darbui arba užsakovui²⁸. Iš „Spaudos fondo“ įvairias medžiagas (turbūt ir leidinius) pirkto ne tik „Spindulys“, bet ir Karvelio prekybos namai, „Stirna“, „Ladé“, „Kadelit“, „Malda“²⁹.

Dirbtuvėms (taip buvo vadinama knygrišykla, mokslo priemonių ir popieriaus gaminių dirbtuvės) vadovavo Antanas Busilas, vėliau Švėgžda, dar vėliau J. Bacevičius, pavaduotoju buvo Majauskas³⁰. Darbininkų ir tarnautojų buvo per 300. Dirbtuvėse spaudos skyrius, pasų gamyba, brošiūravimas ir knygrišykla buvo atskiruose padaliniuose, juose darbą prižiūrėjo paskirti meistrai. „Spaudos fondo“ archyvinės bylos su prašymais priimti ar sugražinti į darbą arba pakelti atlyginimą suteikia labai daug informacijos apie Kaune gyvenusius ir veikusius knygrišius³¹. Sunku pasakyti, kiek tiksliai, tačiau iš minėtų prašymų gausos galime spėti, kad šioje knygrišykloje dirbo daug žmonių. Be to, iš šių prašymų mes taip pat sužinome ne tik apie pačius asmenis, bet ir apie jų atliekamus darbus, patirtį, gebėjimus, taip pat apie kitas knygrišyklas (kuriose jie dirbo ar mokėsi), tad apskritai leidžia pamatyti to meto šios mažos profesinės bendruomenės pjūvį. Dalis jų buvo pradedantys, socialinio ir finansinio prieglobsčio ieškantys „mokiniai“. Čia jie ne tik uždirbdavo, bet ir įgydavo žinių, t. y. darbas čia buvo suvokiamas kartu kaip mokslas, kaip galimybė įgyti profesiją. Su knygrišystės amato pagrindais čia susipažino ir Tadas Lomsargis, kuris pusmetį atliko praktiką

28 „Spaudos fondo“ medžiagų užsakymai, 1937 IV – 1939 VI, in: KAA, f. 75, ap. 1, b. 6.

29 „Spaudos fondo“ skolininkų sąrašai, 1938 V – 1939 V, in: KAA, f. 75, ap. 1, b. 9.

30 Susirinkimų protokolai, 1933 V – 1935 V, in: KAA, f. 75, ap. 1, b. 3, l. 30, 49v, 55v, 71.

31 „Spaudos fondas“, prašymai dėl darbo, in: LCVA, f. 594, ap. 1, b. 2 (1934), 3 (1935), 6 (1936), 7 (1937), 9 (1937), 10 (1938). Čia aptikti 88 prašymai, susiję su knygrišykla, ne visi jie buvo patenkinti, dažname prašyme atsakymas apskritai neįrašytas, todėl nežinia, koks buvo tų prašytojų likimas įmonėje. Tačiau prašymai atskleidžia daug kitų įdomių duomenų apie šios srities veikėjus.

prieš išvykdamas mokytis meninės knygrišystės į Prahą³². Kita dalis dažnai įvardijama darbininkais, nes atliko kurią vieną operaciją, moterys kaip įprasta siuvo arba lankstė, o vyrai atlikdavo popieriaus pjovimo darbus su giljotinos, kirtimo, perforavimo mašinomis ir kitus fiziškai sunkesnius darbus. Viename prašyme randame įdomius skaičius, kurie vaizdžiai nusako darbo našumą, jame teigiama, kad brošiūruotoja Ona Palubinskaitė per 8 val. susiūna 9000 lankų (tai būtų apie 400–500 storokų knygų), kai kitos per tą patį laiką susiūna 6000 lankų³³. O štai Ona Usevičienė, 1939 m. prašiusi pakelti atlyginimą, argumentuodama teigia, kad ji per valandą susiūna 1800–2000 lankų³⁴.

Kita dalis (vadinami knygrišio padėjėjais ar žemesnės kvalifikacijos knygrišiais) – žmonės, kurie per ilgametę darbo patirtį sukaupė pakankamai žinių ir gali dirbti savarankiškai, nes moka visus (arba beveik visus) knygrišyklos darbus, visas darbo eigos operacijas, išskyrus liuksusinį įrišimą, daromą specialiams užsakymams. Neretai to išmokdavę per ilgus darbo metus tiesiog stebėdami ir pavaduodami kitų operacijų kolegas. Čia būta ir vyrų, ir moterų, tokių priskaičiuojama apytikriai apie 35, beveik pusė prašymų. Tarp jų ir moterys, baigusios amatų mokyklas. Pavyzdžiui, Marija Stukaitė, Vanda Pšytulskaitė, Natalija Olšauskaitė, Bronė Pakalniškytė, Regina Pilkaitė, Joana Dubinskaitė buvo baigusios mokslus Kauno moterų dailės darbų mokykloje, kur tarp kitų amatų kurį laiką buvo dėstoma knygrišystė³⁵. Be to, Stukaitė, kuri „Spaudos fonde“ dirbo nuo 1935 m., 1936–1938 m. netgi dėstė praktiką Kauno I valstybinės amatų mokyklos kartonažo ir odos puošmenų skyriuje³⁶. Dirbantys mažesnėse įmonėse visų knygrišyklos darbų taip pat išmokdavo greičiau, nes ten buvo mažesnės gamybos apimtys ir netolygus užsakymų srautas. Stažas prašymuose ne visada padeda suprasti, kokį darbą žmogus dirbo – vienos operacijos, keleto ar visų knygrišyklos darbų. Taip pat sunku atsekti, kas ką mokėjo ir kaip darė.

Tačiau čia taip pat pasitaikydavo labai patyrusių, aukščiausios klasės meistrų, kurie, kaip jie sakėsi, moka liuksusinį įrišimą ir rankinį

32 Gudaitis, *Tadas Lomsargis*, 72.

33 „Spaudos fondas“, prašymai dėl darbo, 1936, in: LCVA, f. 594, ap. 1, b. 6, l. 45.

34 „Spaudos fondas“, prašymai dėl darbo, 1939, in: LCVA, f. 594, ap. 1, b. 12, l. 33.

35 Kauno Moterų Dailės darbų mokyklos archyvas, 1927–1935, in: LCVA, f. 391, ap. 5, b. 77–82; ap. 6, b. 1183.

36 Kauno valstybinės amatų mokyklos 1937/38 m. m. pamokų ir pridedamųjų pareigų pasiskirstymas nuo 1937 m. rugsėjo, in: LCVA, f. 391, ap. 6, b. 1078, l. 2–5. Amatų mokyklų mokytojų žinialapiai, Kaunas, 1937, in: LCVA, f. 391, ap. 6, b. 1104, l. 157.

auksavimą. Tai Vladas Prazdničnas, kuris „atlieka visus liuksusinius darbus, prižiūri visą knygų rišyklos darbą“, taip pat Kazys Jarošiūnas (arba Jarašinskas) ir jau minėti Aleksas Banevičius ir Zigmas Malašauskas³⁷, tik abejotina, ar čia buvo įdarbinti. Atlieka liuksusinius darbus reiškia, kad meistras moka ir ypatingiems atvejams naudoja kitokius, tvirtesnius rišimo būdus (papildomus sutvirtinimo elementus, brangesnes medžiagas ir pan.) ir, žinoma, kad moka dirbti su odiniais viršeliais – pažįsta šią medžiagą ir išmano odos dekoravimo technikas, kurių yra labai daug ir įvairių; taip pat dekoruoja priešlapių popierių ir bloko kraštus, naudoja auksavimą (bloko kraštui ir viršelio dekorui) ir pan. Deja, nėra žinoma, kur jie įgijo šių amatų žinių, biografijose neminimi nei individualūs mokytojai meistrai, nei amatų mokyklos. Bet, pavyzdžiui, Z. Malašauskui net buvo žinomas vadinamasis prancūziškas įrišimas³⁸.

Straipsnyje aptartos tik dvi didžiausios spaustuvės, bet neabejotinai, kad panaši darbuotojų sistema buvo ir kitų didelių spaustuvių knygrišyklose. Tad tokiose spaustuvių knygrišyklose dauguma darbuotojų mokėjo ir atlikdavo tik vieną arba kelias operacijas, kurios nereikalauja ypatingos kvalifikacijos. Žymiai mažesnė dalis tų, kurie galėjo atlikti visą įrišimo procesą. Ir tik vos keletas buvo meistrų, mokančių atlikti ne tik paprastą, bet ir sudėtingesnį, meninį, iš brangesnių medžiagų, vadinamąjį liuksusinį įrišimą, galinčių daugiau nei reikalauja kasdieninė pramoninė gamyba, o šie įgūdžiai buvo neįkainojami, kai reikėjo spręsti ir atlikti nestandartines užduotis, reprezentacinius vienetinius gaminius arba eksperimentus su naujomis medžiagomis³⁹.

Spaustuvių knygrišyklų darbo pobūdį, pajėgumus, mašinų ir rankų darbo pasiskirstymą šiek tiek iliustruoja statistiniai duomenys iš nacionalizacijos dokumentų, kuriuos pateikia V. Užtupas. Čia suskaičiuotos visų

37 Vlodo Prazdnično prašymas pakelti atlyginimą; Kazio Jarošiūno (Jarašinsko?) ir Alekso Banevičiaus prašymas priimti į darbą, 1937, in: LCVA, f. 594, ap. 1, b. 7, l. 128, 108, 103; Z. Malašausko prašymas priimti į darbą, 1935, in: *ibid.*, b. 3, l. 61. Plačiau apie Zigmą Malašauską: Rūta Taukinaitytė-Narbutienė, „Lietuvos pirmosios nepriklausomybės laikų knygrišys Zigmas Malašauskas“, *Knygotyra*, t. 71 (2018): 275–291.

38 Rūta Taukinaitytė-Narbutienė, „Prancūziškasis knygos įrišas: sąvokos kilmė ir apraiškos Lietuvoje“, *Knygotyra*, t. 65 (2015): 269–290.

39 Taip ir buvo įvardijama – siuvėja, brošiūruotoja, lankstytoja, pjovėjas, jie paruošdavo bloką, o štai knygrišiai dalijo jiems nurodymus ir atlikdavo baigiamuosius įrišimo etapus – viršelio gamyba, tvirtinimas prie bloko. Ir tik aukščiausios kvalifikacijos meistras atlikdavo dekorą ir auksavimą, masinei gamybai presu ir auksine folija, o išskirtiniams, vienetiniams egzemplioriams – ranka ir tikroju auksu.

Lietuvoje (išskyrus Klaipėdos kraštą) esančių spaustuvių turimos mašinos, tarp jų ir tos, kurios skirtos knygų rišimo darbams. 1940 m. apie 50 poligrafijos įmonių buvo Kaune, apie 80 – Vilniuje ir apie 30 – kituose miestuose, tad iš viso spaustuvių Lietuvoje būta apie pusantro šimto⁴⁰. Nors nereikia pamiršti, kad knygrišyklas turėjo ne visos spaustuvės, nes ši įranga telkėsi tik didesnėse. Taigi jose priskaičiuojama 117 popieriaus pjovimo mašinų, 76 viela segimo mašinos, 24 siūlais siuvimo mašinos, 20 lankstymo mašinų. Tai irgi parodo, kad labai daug darbų dar buvo atliekama rankomis.

	Kaune (apie 50 poligraf. įm.)	Vilniuje (apie 80 poligraf. įm.)	Kituose miestuose (apie 30 poligraf. įm.)	Visoje Lietuvoje (apie 150)
Popieriaus pjovimo mašinos	45	45	27	117
Siūlais siuvimo mašinos	2	18	4	24
Viela siuvimo bei segimo mašinos	28	28	20	76
Lankstymo mašinos	1	16	3	20

Lentelė sudaryta pagal V. Užtupo pateiktus duomenis iš 1940 m. nacionalizacijos aktų⁴¹.

Mažesnis siuvimo mašinų skaičius rodo, kad segimas viela buvo populiariesnis, jis greičiau padaromas ir laikytas tvirtesniu, o ir mašinos pigesnės. Be to, siuvimas siūlais labiau buvo skirtas storoms knygoms, o tarp spaudinių dominavo plonos knygelės ir brošiūros. Galiausiai svarbu ir tai, kad žymi dalis knygų apskritai tebebuvo siuvamos rankomis. Kaip rodo nedidelis lankstymo mašinų skaičius, dar didesnė paklausa buvo lankų lankstytojų, nes lapus lankstyti tenka visoms knygoms, nesvarbu, kaip jos paskui bus susiūtos. Tačiau šiam darbui užteko ir nekvalifikuotos darbo jėgos. O štai viršelių gamyba ir bloko įstatymas visur buvo atliekamas rankomis. Taip pat šiame sąrašė nėra ir karštojo auksavimo preso. Per visą šalį jų

⁴⁰ Po kelias Šiauliuose, Marijampolėje, Panevėžyje ir Vilkaviškyje, po dvi Kretingoje, Telšiuose, Tauragėje, po vieną Alytuje, Biržuose, Raseiniuose, Jurbarkė, Ukmergėje, Utenoje ir Zarasuose. Čia neįskaičiuotas Klaipėdos kraštas, kur buvo dar apie dešimt spaustuvių; Užtupas, *Lietuvos spaustuvės*, 76–78.

⁴¹ Užtupas, *Lietuvos spaustuvės*, 81–83. Tačiau gali būti, kad dalis tarpukariu naudotos įrangos jau buvo paslėpta arba išvežta.

galėjo būti bent keli. Nežinia, ar jie buvo išrinkti, paslėpti ar išvežti ir galbūt nacionalizacijos išvengė, o gal tiesiog autorius jų neįtraukė į savo tyrimą.

Taigi spaustuvių knygrišyklose mašinų buvo nedaug, lygia gretas pačias operacijas atlikdavo rankomis (pvz., siuvimą, lankstymą, priklausomai nuo popieriaus, nuo tiražo, nuo leidinio etc.), o kai kurie įrišimo etapai apskritai buvo dar nemechanizuoti ir atliekami tik rankomis (pvz., nugarėlių paruošimas, kaptalų klijavimas, viršelių aptraukimas, bloko įstatymas ir kiti). Po vienu stogu buvo atliekami ir masinės gamybos, rinkai skirti įrišimai, ir vienetiniai, individualiu užsakymu, tiek paprasti, tiek prabangūs; buvo įrišami nebūtinai tos spaustuvės leidiniai. Tad rankų darbas dar ilgai buvo labai paplitęs bei neišvengiamas, nors ir praradęs istorinius bruožus, primityvesnis, pritaikytas greitai konvejerinei gamybai. Nesuklysim sakydami, kad kitose, mažesnėse, knygrišyklose mechanizacijos procesas vyko dar lėčiau, taigi šuolis nuo rankų darbo knygrišystės iki visiškai mechanizuotos darbo eigos nebuvo toks staigus ar visaapimantis, kad rankų darbo knygrišystė būtų išnykusi, kaip kartais manoma. Tačiau gal kaip tik greitesnė mechanizacija būtų padėjusi atsiskirti ir tvirčiau plėtotis meninei knygrišystei.

Privačios knygrišyklos

Be didžiųjų spaustuvių, Kaune knygų rišimo paslaugą taip pat siūlė privatūs meistrai ir kelios smulkios knygų įrišimo įmonės. Pasitaikydavo knygrišyklos, veikiančios prie knygynų. 1922 m. informaciniame leidinyje randame parašyta, kad Kaune tuo metu knygų aptaisymo dirbtuves turėjo Michalina Pacevičienė, Karpelis Perelmanas, Izraelius Reizė, Sora Rubinštein, Chaimas Kaplanas⁴². Po dešimtmečio analogiškame leidinyje knygrišių jau buvo išvardyta daug daugiau: be jau minėtų Pacevičienės, Kaplano ir Perelmano, čia dar randame Mendelio Brigerio, Arono Everovičiaus, kartu dirbančių S. Grinšteino, Gurvičiaus ir Jakubsono, taip pat Sijos Karnausko, Stasio Kulikausko, Ošerio Muravičiaus, Berelio Pociankos ir Jankelio Vulfavičiaus pavardes ir jų dirbtuvių adresus⁴³. Individualiai dirbančių meistrų būta kur kas daugiau, nei jų skelbėsi informaciniame leidinyje. Antai, pavyzdžiui, knygrišiai Zigmas Malašauskas, Jonas Meškelevičius, Petras Belevičius spaudoje nesireklamavo, tačiau priklausė Lietuvos prekybininkų,

⁴² *Visa Lietuva*, informacinė knyga 1922 metams, leid. ir red. K. Puida (Kaunas, 1922), 360.

⁴³ *Visa Lietuva*, informacinė knyga 1931 metams, red. V. Ruzgas, (Kaunas: Spaudos fondas, 1932?), 355.

pramonininkų ir amatininkų sąjungai (vėliau pervadinta Lietuvos verslininkų sąjunga)⁴⁴.

Apie kitus knygrišius ir šių įmonių veiklą kiek daugiau galima sužinoti iš mokesčių inspekcijos archyvinių fondų. Čia randame, kad savo knygrišyklas 4 deš., be anksčiau minėtų, taip pat turėjo Vladas Meškelevičius, Eizeris Volfovičius, Ričardas Solskis, Fumas Meilachas, Chonė Everovičius, Chonė Berštanskis su Moišė Šapiro, Jono Meškelevičiaus įmonės bendraturčiu buvo Albinas Mikučionis. Michalinos Pacevičienės knygrišykla buvo nedidelė, tačiau veikė ilgai – atsidarė dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą⁴⁵, o Antrojo pasaulinio karo metais tebeveikė⁴⁶. Taip pat yra duomenų, kad savo knygrišyklą nuo 1935 m. turėjo Jonas Liutkevičius (g. 1898), ji veikė ir karo metais⁴⁷. Kauno valstybinėje amatų mokykloje nuo 1941 m. iki 1944 m. knygrišystės skyriaus vedėju buvo Kazys Lukoševičius (g. 1913). Iš pradžių dirbęs Klaipėdos „Ryto“ bendrovėje, vėliau buvo išvykęs mokytis į knygrišių mokyklą Miunchene, o grįžęs karo metais mokytojavo ir dirbo Kaune, atkreipdamas dėmesį į vokiškos mokyklos bruožus⁴⁸. Tuo pat metu jis dirbo ir „I eilės“ knygrišiu „Spindulyje“⁴⁹.

Karo laikotarpiu individualią veiklą pradėjo keletas naujų knygrišių. Nuo 1942 m. knygų rišimo paslaugas siūlė Veronika Stasiškytė (g. 1897), kilusi iš Utenos apskrities. Dirbo viena namuose⁵⁰. Kiek daugiau užsakymų turėjo Anatolijus Solncevas (g. 1889) iš Naugarduko, šiuo amatu užsiimančias nuo 1920 metų. Karo sumaištis metu atsidūrė Kaune ir nuo 1943-ųjų pradžios čia turėjo knygrišyklą. Dirbo vienas ten, kur gyveno, atlikdavo periodinių leidinių, žodynų, dokumentų įrišimus⁵¹. Vokiečių okupacijos

44 Verslininkų sąjungos amatininkų sąrašai, 1931–1938, in: LCVA, f. 605, ap. 1, b. 2, l. 11; Kauno skyriaus narių anketos, 1938, in: *ibid.*, ap. 3, b. 76, l. 27; Asmenų, stojančių į sąjungą, anketos, 1934, in: *ibid.*, b. 8, l. (nenumeruoti); Kauno skyriaus narių knyga, 1937–1939, in: *ibid.*, b. 60, l. 90v–91, 156v, 172v; Narių knyga, 1934, in: *ibid.*, b. 7, l. 115–116, 424, 552.

45 Kauno miesto mokesčių inspekcija, Pacevičienės Michalinos knygrišykla, 1939–1940, in: KAA, f. 209, ap. 2, t. IV, b. 7030, l. 1–3.

46 Kauno miesto mokesčių inspekcija, Pacevičienė Michalina, 1942, in: KAA, f. R-963, ap. 2, b. 563.

47 Kauno miesto mokesčių inspekcija, Liutkevičius Jonas, knygrišykos savininkas, in: KAA, f. R-963, ap. 1, b. 1554, 1555.

48 St. Meringis [Stasys Pilka], „Knygos rišimo menas Kaune“, *Aidai*, nr. 7 (1947), 331.

49 „Spindulyje“ dirbo nuo 1939 m. gegužės. Knygrišykos darbininkų sąrašas, 1941 ir 1942, in: KAA, f. r-985, ap. 1, b. 25, l. 20, 139; b. 35, l. 104v–105;

50 Kauno miesto mokesčių inspekcija, Stasiškytė Veronika, knygrišykos savininkė, 1944, in: KAA, f. R-963, ap. 1, b. 2542, 2543.

51 Kauno miesto mokesčių inspekcija, Solncevas Anatolijus, knygrišykos savininkas, 1944, in: KAA, f. R-963, ap. 1, b. 2490, 2491.

laikotarpiu namuose Kraševskio g. 3 dirbo Stasys Sakutis (g. 1896). Atlikdavo vien K. M. S (?) užsakymus, siuvo dokumentus⁵². 1942 m. Kęstučio gatvėje, savo namuose, knygrišyklą buvo įsteigęs Petras Tamošauskas (g. 1910). Tačiau po kelių mėnesių veiklą nutraukė ir išvyko, greičiausiai pasitraukė į Vakarų⁵³. Tokių meistrų buvo ir mažesniuose miestuose, pavyzdžiui, Joffe Abromas turėjo knygų rišyklą Jonavoje⁵⁴. Visi didesni miestai turėjo bent po keletą individualiai veikiančių knygrišyklų.

Knygrišiai kartais savo pajėgas sujungdavo, tokiu būdu praplėsdami įmones. Antai žydų kilmės meistrai S. Grinšteinas ir Jonas Kaplanas, kurį laiką dirbę individualiai, 1933 m. susivienijo ir drauge atidarė firmą „Kadelit“. Šios įmonės apyvarta buvo didžiausia, daug didesnė nei kitų, tai leidžia manyti, kad ji turėjo daug užsakymų, buvo sėkminga ir populiari⁵⁵. Ji veikė iki pat karo, iš pradžių Nemuno gatvėje, o vėliau persikėlė į Vilniaus g. 9. 1936 m. įmonėje buvo 5 darbininkai (kartais būdavo ir daugiau), 2 savininkai, vienas šeimos narys ir vienas samdomas tarnautojas. Visi darbai buvo atliekami rankomis⁵⁶. Įmonė turėjo savo antspaudą ir firminį blanką bei vieną mašiną (tikriausiai popieriaus pjovimo). Stokojant užsakymų, bet nenorint paleisti darbininkų, buvo gaminami sąsiuviniai, be to, įrišamos knygos, juodraščiai, albumai. Medžiagos pirktos daugiausia vietinės, tik kai kas (kai kurios popieriaus rūšys) – iš Anglijos. Čia skirtingu laiku dirbo knygrišiai Jonas Jasiukaitis (g. 1909), Jadvyga Majauskaitė (g. 1918), Veronika Kulikauskaitė (g. 1916), Zalmanas Rudnickis (g. 1917), kiek vėliau Klavda Samochinaitė, Liba Grinblataitė, dar būdavo 2–3 mokiniai⁵⁷.

Šie savininkai, S. Grinšteinas ir J. Kaplanas, 1936 m. nesutikdami su paskirta mokesčių suma, savo laiške mokesčių inspekcijai aiškino, kad

52 Kauno miesto mokesčių inspekcija, Sakutis Stasys, knygrišys, 1943, in: KAA, f. R-963, ap. 1, b. 2345.

53 Kauno miesto mokesčių inspekcija, Tamošauskas Petras, knygrišyklos savininkas, 1943–1944, in: KAA, f. R-963, ap. 1, b. 2707.

54 Kauno apskrities mokesčių inspekcija, Joffe Abromas, knygų rišykla, 1939–1940, in: KAA, f. 210, ap. 2, b. 152.

55 Jonas Kaplanas, knygrišio Chaimo sūnus, nuo 1933 m. kartu su S. Grinšteinu įsteigė „Kadelit“ – knygų įrišimų ir albumų dirbtuves. Samdė nemažai darbuotojų. Po kelerių metų (nuo 1939) Grinšteinas pasitraukė, Jonas Kaplanas liko vadovauti vienas. Jo dirbtuvėse tarp samdomų darbuotojų randame Kaplaną Išia, kuris, sprendžiant pagal gimimo datą galėjo būti jo dėdė. O jo brolis (?) Judelis Kaplanas turėjo kitas – dėžučių arba kartonažo ir litografijos – dirbtuves. Kauno miesto mokesčių inspekcija, Grinšteino S. ir Kaplano J. Knygrišykla „Kadelit“, dirbančiųjų sąrašai, 1939–1941 ir 1935–1939, in: KAA, f. 209, ap. 2, t. IV, b. 6075, 5603.

56 *Ibid.*, b. 5603, l. 1, 2, 9.

57 *Ibid.*, l. 26–27 (1938 sausis), 31–42 (1939 sausis).

darbo nedaug, o dar mažų rišyklų daug įsisteigė, juos gramzdina; kad gamina iš savo medžiagų, o ne kliento (šitai patikrinimo metu pasitvirtino). Kitame laiške sakoma, kad „dabar retai kas suriša knygų, o valstybinės įstaigos ir visuomeninės draugijos visą savo darbą suteikia „Spaudos fondo“ bei kalėjimo rišyklai. <...> ne sezono metu darbo beveik neturime.“⁵⁸ Kiek čia siekio išvengti padidintų mokesčių, nežinia, tačiau šiuose žodžiuose galėjo būti tiesos, nes ir kiti knygrišiai labai panašiai skundėsi didele konkurencija ir darbo sezoniškumu. Nesutarimus su mokesčių inspekcija nuolat lydėjo turto aprašymas, jo areštas ir varžytinių grėsmė. Iš čia sužinome, kad jie turėjo kartono dėžučių siuvimo mašiną, naudotą Karl Krause popieriaus pjovimo mašiną, tikėtina, ir kitų mašinų⁵⁹. Reikia pasakyti, panašūs ginčai dėl paskaičiuotos per didelės mokesčių sumos lydėjo beveik visus knygrišius. O štai Vladas Meškelevičius dėl (ne tokių jau didelių) skolų mokesčių inspekcijai netgi turėjo likviduoti dirbtuvę, sujungti su tėvo knygrišykla ir nuo 1938 m. rugsėjo pradėjo mokytojauti Kauno I amatų mokykloje kartu su Tadu Lomsargiu knygrišystės ir kartonažo skyriuje, iš gauto atlyginimo dalimis gražindamas skolą. Kadangi to neužteko, tai po pusmečio išvyko į Marijampolę, kur metus laiko dirbo instruktoriumi Marijampolės kalėjimo knygrišykloje. Sumokėjęs skolas grįžo į Kauną mokytojauti⁶⁰.

Panašiai Mauša Jakobsonas ir Michelis Gurvičius taip pat susivienijo ir apie 1934 m. įkūrė albumų ir knygų rišimo dirbtuvę „Ladė“, kuri veikė Lukšio g. 12⁶¹. Čia dirbo (knygrišėmis įvardytos) Jadvyga Juškevičiūtė-Mačiukienė (g. 1907), Elena Mackevičiūtė-Čistovienė (g. 1912), Jadvyga Rudženytė-Domaržeckienė (g. 1908), Stefanija Snačinskaitė-Bytautienė (g. 1914)⁶². Įdomi detalė, kad šios darbuotojos gaudavo dvigubai didesnius atlyginimus nei kitos kitose knygrišylose. Ar kaltas savininkų geranoriškumas, ar puikus pelnas ir vadyba, galime tik spėlioti. O štai O. Šarkienė, O. Valiūnienė ir F. Ivinskaitė drauge turėjo sąsiuvinių rišyklą – tai patys

⁵⁸ Ibid., l. 4, 18, 24.

⁵⁹ Ibid., l. 11–13.

⁶⁰ Kauno miesto mokesčių inspekcija, Meškelevičiaus Vlado knygrišykla, 1935–1936 ir 1936–1940, in: KAA, f. 209, ap. 2, b. 6804, 6805. 1938/39 m. m. amatų mokyklų mokytojų sąrašai, in: LCVA, f. 391, ap. 6, b. 1128. Kauno pirmos valstybinės amatų mokyklos tarnautojų algų lapai, 1939–1940, in: LCVA, f. 391, ap. 6, b. 1133.

⁶¹ Kauno miesto mokesčių inspekcija, „Ladė“ bendrovės albumų dirbtuvė, dirbančiųjų sąrašai, 1936–1937, in: KAA, f. 209, ap. 5, b. 664. Grinšteinas, Gurvičius ir Jakobsonas, anksčiau, prieš įkurdami minėtas firmas, 1932 m. šiuo adresu (Lukšio g. 12) dirbo kartu tryse; *Visa Lietuva*, (Kaunas, 1932), 355.

⁶² Ibid., b. 664, l. 1–4, 14.

paprasciausi ir, matyt, visada populiarūs knygrišyklos gaminiai. Tačiau dauguma privačių knygrišyklų iš tiesų buvo mažos, vos vieno kambario, kai kurios net įrengtos namuose, kur nenaudotos mašinos (tik kelios iš jų turėjo popieriaus pjovimo mašiną, kur kas rečiau dar kitokių mašinų). Šie knygrišiai patalpas nuomodavo, todėl jų dirbtuvių adresai dažnokai keitėsi. Jose taip pat dirbdavo vidutiniškai 1–3 samdomi darbuotojai. Tarp jų būdavo ir knygrišių, ir darbininkų (dažniausiai), ir mokinių. Ne visi ten dirbusių darbuotojų sąrašai yra žinomi, tačiau kai kas išlikę, pavyzdžiui, Fumo Meilacho knygrišykoje dirbo knygrišys Antanas Sekmokas (g. 1916), sovietmečiu ir toliau dirbęs knygrišiu spaustuvėse, buvo žinomas. O štai „Kadelit“ įmonėje daug metų knygrišiavo Klavda Samochinaitė, Liba Grinblataitė, Veronika Kulikauskaitė, tai reiškia, kad turėjo pakankamai laiko ir patirties iš darbininkų ar mokinių tapti knygrišėmis.

Vienos šių individualių įmonių turėdavo 1000–2000 Lt metinės apyvartos, kitos – 8000–12 000 litų. Pavyzdžiui, Ričardo Solskio knygrišykla įrišdavo maldaknyges. Greičiausiai tai buvo leidėjo užsakymai ir nemažai knygų kiekiai, nes ir įmonės apyvarta buvo didelė, ir samdomų darbininkų skaičius – nuo 10 iki 15⁶³. Kiek daugiau darbuotojų turėjo ir Karpelis Perelmanas, Eizeris Volfovičius bei įmonės „Kadelit“ savininkas Jonas Kaplanas. Ilgiausiai dirbę knygrišiai, beveik visą tarpukario laikotarpį, buvo Karpelis Perelmanas, Berelis Pocianko. Be abejo, tokių galbūt buvo daugiau, nes išlikę duomenys – fragmentiški. Yra atveju, kai amatas buvo perduodamas šeimoje, antai knygrišys Jonas Kaplanas yra knygrišio Chaimo sūnus, Vlodo Meškelevičiaus tėvas Jonas Meškelevičius taip pat buvo knygrišys. Kartais į darbą buvo įtraukiami ir kiti šeimos nariai.

Dalis privačiai dirbančių meistrų, jei neišsilaikydavo, tuomet ieškoti darbo eidavo į didesnes knygrišyklas, ir samdomi knygrišyklų darbuotojai migrudavo iš vienos įstaigos į kitą. Pavyzdžiui, Viktoras Saikauskas, kuris sakėsi „gali atlikti visus knygrišyklos eilinius darbus, išskyrus *luxus* darbus“, 4 deš. su pertraukomis dirbęs „Spaudos fonde“, vėliau, karo metais, dirbo „Spindulyje“⁶⁴. Arba Jonas Jasiukaitis (g. 1909), kurį laiką dirbęs knygrišiu „Kadelit“ firmoje, 1938 m. pavasarį prašė darbo „Spaudos fondo“

⁶³ Kauno miesto mokesčių inspekcija, Solskio Ričardo knygrišykla, 1934–1938, in: KAA, f. 209, ap. 2, b. 7627.

⁶⁴ Kooperacijos bendrovė „Spaudos fondas“, prašymai dėl darbo, 1934, in: LCVA, f. 594, ap. 1, b. 2, l. 14–18; Valst. spaustuvė „Spindulys“. Tarnautojų ir darbininkų sąrašai, 1942, in: KAA, f. r-985, ap. 1, b. 35, l. 104v.–106.

knygriškykloje, tačiau negavęs, tų metų rudenį įsidarbino „Spindulyje“⁶⁵. O štai Aleksas Banevičius, „gerai moka visokį knygriškyklos darbą, kaip paprastą, taip lygiai ir liuksusinį, auksavimą iš rankos ir presinį“, ilgą laiką (1919–1931) dirbęs Valstybės spaustuvėje ir „Spindulyje“, 1937 m. ieškojo darbo „Spaudos fondo“ knygriškykloje (ar gavo, nežinoma)⁶⁶.

Ne visos knygriškyklos galėjo pasiūlyti meninį įrišimą, dažniausiai jose buvo atliekami tik paprasti darbai, nes tokia buvo paklausa, bet odinių vienaip ar kitaip padekoruotų kai kur neabejotinai pasitaikydavo. Kai kuriuos gamybos etapus (pvz., auksuotus išpaudus, pjovimą arba didesnio kiekio knygų siuvimą), reikalui esant, šie meistrai užsakydavo didesnėse knygriškyklose.

„Meniškų knygų aptaisymo dirbtuvė“ (išskirtinis, vienietinis atvejis), išėjęs iš amatų mokyklos, karo metais kurį laiką turėjo Tadas Lomsargis. Dokumentuose mokesčių inspekcijai visos grafos buvo tuščios, lyg darbas visai nevyktų, tačiau, mokesčių inspekcijos paskaičiavimais, nedidelio pelno vis tiek būta, todėl buvo skirtas nedidelis mokestis⁶⁷.

Be to, būta užsakymų ir vyko mokymai kalėjimo dirbtuvių knygriškykloje, kurią visi, ypač knygrišiai, dažnokai koneveikė. Tačiau šios knygriškyklos paslaugos buvo labai populiarios, matyt, tiko kainos ir kokybės santykis, tik, anot Petro Jakšto, jų naudojamos medžiagos buvo labai pigios ir gadino išvaizdą⁶⁸. Čia pramokę amato ir išėję iš kalėjimo kai kurie šį darbą dirbo toliau. Tą liudija prašymai įsidarbinti knygriškyklose⁶⁹. Tokį meistrą karo metais buvus Rokiškyje mini tas pats P. Jakštas.

Teigiama, kad kai kurie kiti Kauno knygrišiai (nekalbant apie T. Lomsargį) taip pat mėgino sekti užsieniniais, europiniais įrišimo pavyzdžiais – Jonas Meškelevičius (g. 1879, Vlado tėvas) ir Bregeris. Tačiau jau amžininkai pastebėjo, kad Vilniuje nė vienas rimtesnis knygrišys nedirbdavo be žymesnių dailininkų grafikų (Hoppeno, Abramavičiaus ir kt.) pagalbos,

65 S. Grinšteino ir J. Kaplano knygriškykla „Kadelit“, dirbančiųjų sąrašai, 1935–1939, in: KAA, f. 209, ap. 2, t. IV, b. 5603, l. 26; Kooperacijos bendrovė „Spaudos fondas“, prašymai dėl darbo, 1938, in: LCVA, f. 594, ap. 1, b. 10, l. 18; Valst. spaustuvė „Spindulys“. Tarnautojų ir darbininkų sąrašai, 1942, in: KAA, f. r-985, ap. 1, b. 35, l. 104v–106.

66 „Spaudos fondas“, prašymai dėl darbo, 1937, in: LCVA, f. 594, ap. 1, b. 7, l. 103.

67 Kauno miesto mokesčių inspekcija, Lomsargis Tadas, knygriškyklos savininkas, 1942, in: KAA, f. R-963, ap. 1, b. 1557.

68 Petras Jakštas, *Knygos* (Vilnius, 2003), 128.

69 Pvz., Cigonaitis Kazys, Butkaitis Stepas, knygrišystės pramokę kalėjimo knygriškykloje, Patronato draugijai tarpininkaujant darbo ieškojo „Spaudos fondo“ knygriškykloje. „Spaudos fondas“, prašymai dėl darbo, 1938, in: LCVA, f. 594, ap. 1, b. 10, l. 6, 10.

kad Klaipėdoje buvo sekama Vokietijos technine knygrišystės pažanga ir taikomi griežti reikalavimai profesiniam pasirengimui, o štai Kaune knygų įrišimai dažnai dar buvo vadovėlinio įrišimo tipo, be naujovių ar meninių siekių⁷⁰. Dažname viršelyje tebenaudoti standartiniai XIX a. puošybos būdai. Net ir puošnios dovanoti skirtos knygos neturėjo jokios įmantresnės autorinės kompozicijos, o skyrėsi tik tuo, kad buvo padarytos ne iš kolenkoro ar drobės, o iš odos, tikėtina, turėjo auksuotus pavadinimo ir kelis klasikinio dekoru išpaudus, stilistiškai ne visada derančius tarpusavyje. Taigi knygrišiai naudojo jiems šimtmečiais įprastas dekoravimo priemones – ornamentų spaudus ir nemėgino perkelti ar pritaikyti modernias meninės raiškos priemones, kurios buvo pastebimos architektūroje arba ypač arti – spaudos grafiniame dizaine. Dažnai vaizdinė medžiaga ir aprašymai spaudoje patvirtina, kad tuo metu įprastai meniniams įrišimams vis dar buvo būdingi ornamentai, iš pradžių labiau klasikiniai augaliniai, vėliau tautinio stiliaus, perimto iš audinių ar medžio drožybos, kartais turintys *art deco* stilizacijos bruožų, viršeliuose buvo gausu iliustratyvių vaizdų bei klasikinių komponavimo būdų. Kadangi nebuvo nei mokyklos, nei tvirtų tradicijų, nei meninio parengimo, amato žinios buvo perduodamos meistro mokiniui tiesiog darbo praktikos metu, tad amato progresas buvo menkas. Knygrišyklos tenkino paprasčiausius praktinius visuomenės poreikius (įrišta kietais viršeliais knyga ilgiau tarnauja), mažosios knygrišyklos, apsirūpinusios tik būtiniaisiais įrankiais, dažnai savadarbiais ir primityviais, tikėtina, turėjo dar mažiau galimybių (žinių ir priemonių) pateikti aukštos kokybės meistrystę ir meninį išmanymą atspindinčių darbų. O gamybos požiūriu skirtis tarp pramoninės knygrišystės ir rankų darbo amato dar nebuvo labai griežtai išreikšta.

Odos puošmenų dirbtuvės ir estų mokyklos įtaka

Nemažą įtaką knygrišystės raidai tuo metu turėjo odos gaminių dirbtuvės, vadinamasis meniškasis odos apdirbimas, odos puošmenų, arba dar kitaip, dailiųjų odos dirbinių amatas. Šio amato funkcijas tiksliausiai nusako to meto spaudoje randami straipsniai⁷¹. Čia išvardijama, ką šie meistrai darė: įvairių dydžių ir formų pinigines, rankines, ridikiulius,

70 Meringis, „Knygos rišimo menas Kaune“, 330–331.

71 J. Svylaitis, „Puošmenininko amatas neša visuomenei naudą“, *Amatininkas*, nr. 10 (152) (1937): 150–151; J. P. „Nauja darbo sritis“, *Amatininkas*, nr. 7 (149) (1937): 100–102; Germantas, „Daugiau dailiųjų odos dirbinių!“ *Amatininkas*, nr. 32 (122) (1936): 1.

diržus, biuvarus, portfelius, nuotraukų albumus, užrašų knygeles, dėžutes, papuošalus. Kaip matome, iš dalies atitinka knygrišio amatą, nes naudota ta pati medžiaga, kai kurie gaminiai bei dekoravimo technikos, o štai albumai, portfeliai, biuvarai ir užrašų knygutės net yra priskiriami knygrišystės ir kartono darbams (pagal Ruzgo vadovėlį ir pagal meistrų praktiką). Kauno I valstybinėje amatų mokykloje iš pradžių knygrišystės ir odos puošmenų taip pat buvo mokoma viename bendrame skyriuje, tik vėliau jie buvo atskirti. Tokių odos gaminių įmonių Kaune buvo nemažai, vienose tiesioginio knygų rišimo buvo daugiau („Kadelit“, „Ladė“, Pacevičienės knygrišykla), kitose – labiau specializuotasi gaminti galanterinius gaminius („Safjan“, „Žvaigždė“, „Astra“, „Menas“, „Portfelit“, taip pat Stepono Vaškelių, Lipos Sterenšusienės, Isako Derčanskio, N. Lebjušo, Leibos Grinbergo, Nacheimijaus Gurvičiaus ir kitų asmenų odos gaminių dirbtuvės).

Patį garsiausią ir įtakingiausią buvo „Šatrija“, turėjusi platesnį ir spalvingesnį asortimentą nei kitų. Turbūt nesuklysimė sakydami, kad ši įstaiga gerokai išpopuliarino meninius odos dirbinius – visi trys to meto straipsniai apie odos puošmenų amatą kaip pavyzdį mini „Šatrijos“ įmonę ir vienbalsiai ja žavisi. Šios įstaigos sėkmės paslaptis – ten dirbantis meistras specialistas iš užsienio ir jo technologinės bei stilistinės naujovės ir aukštas meistriškumo lygis. Tai estas Akselis Leopoldas Karingas⁷². Būtina paminėti, kad Estijoje Talino menų ir amatų mokykloje knygrišystės ir kartonažo skyrius veikė jau nuo 1914 m., dirbtuvėms vadovavo Eduardas Taska, kuris knygrišio išsilavinimą įgijo Paryžiuje, Miunchene ir Peterburge – tai buvo pradžia šiandien labai stiprios ir pasaulyje žinomos estų knygrišių mokyklos. A. Karingas buvo jo mokinys, minėtą mokyklą baigęs 1925 m., vėliau dirbo Estijos jaunimo Raudonojo kryžiaus dailiosios odos apdirbimo dirbtuvių meno vadovu⁷³. Turėdamas Kaune pažįstamų, 1936 m. sausį atvyko į Lietuvą. Čia jam buvo išduotas darbo leidimas trims mėnesiams. Per tą laikotarpį jis kartu su bendraturčiu Ernestu Kiršu ėmėsi steigti meniškų odos dirbinių dirbtuvę (įmonės savininkais įrašyti Akselis Karingas ir Liudmila Liucija Kiršienė (kai kur rašoma Kirsch), taip pat Estijos pilietė, gavusi darbo leidimą). Buvo planuojama, kad įmonėje dirbs dar keli mokiniai, kurie pirmą pusmetį jokio atlyginimo negaus, ir kad šioje įmonėje bus gaminami

72 Kauno miesto mokesčių inspekcija, L. Kiršienės ir A. Karingo odos apdirbimo dirbtuvė „Šatrija“, 1936–1937, in: KAA, f. 209, ap. 2, b. 6174; Vandos Chodakauskienės odos išdirbinių dirbtuvė „Šatrija“, 1937–1939, in: *ibid.*, b. 5718.

73 Kaalu Kirme, *Eesti nahkehistöö* (Tallinn: Kirjastus „Kunst“, 1973), 52.

dirbiniai su lietuviška ornamentika. Todėl darbo leidimas Karingui buvo pratęstas dar trims mėnesiams. Birželio viduryje jie persikėlė į naujas patalpas Kęstučio g. 18, dirbta rankomis, trijų kambarių plote, dirbo 8 tarnautojai ir vedėja Kiršienė⁷⁴. Rugsjūtį *Amatininko* žurnalo pirmame puslapyje pasirodė straipsnis apie meninius odos dirbinius, kuriame teigiama, kad tokie dirbiniai noriai perkami, o specialistų trūksta⁷⁵. Pavyzdžiu pateikta Latvija ir Estija, kur šiais gaminiais padaroma nemenka metinė apyvarta – Latvijoje 100 000 Lt, o Estijoje 200 000 Lt, tad straipsnyje raginama ir pas mus šią sritį plėsti. Iš šio straipsnio paaiškėja, kad minėtasis estas (nors jo pavardė ten nėra paminėta) įdiegė odos polichromiją cheminiu būdu, kuri iki tol Lietuvoje nebuvo žinoma. Anot straipsnio, šis estas pasisiūlė „Marginių“ bendrovei pagaminti keletą darbų ir per trumpą laiką iš vietinių medžiagų pagamino dirbinių už maždaug 10 000 litų. Piniginės, bloknantai, albumai, puošti lietuviškais ornamentais ir Kauno vaizdais, buvo greitai išpirkti. Tad buvo svarstoma, kaip padaryti, kad jis to išmokytų bent keletą lietuvių, galbūt net galėtų dėstyti amatų mokykloje, kadangi šis meistras sunkiai ir tik trumpam laikui gavo darbo leidimą.

Rudenį Karingui vėl pratęstas darbo leidimas, tik jau kaip mokytoju, o įmonėje jau buvo 13 mokinių (nepilnamečių), keturi iš jų buvo atsiųsti Žemės ūkio rūmų. Tačiau už mokytojavimą algos negaudavo, gyveno iš dirbtuvių pelno⁷⁶. Nemenkas šios rankų darbo įmonės gamybos apimtis iliustruoja savininkų pateikti apyvartos skaičiai – per ne visus metus pajamų iš „Marginių“ bendrovės gauta 25 275 Lt, iš kitur – 715 Lt, išlaidos – 19 392 Lt⁷⁷. 1930 m. įkurta kooperatinė bendrovė „Marginiai“ tarpininkavo parduodant produkciją. Šios bendrovės tikslas buvo remti amatininkus, liaudies meną ir namų pramonę. Kauno centre buvusioje jos parduotuvėje buvo prekiaujama smulkių kaimo amatininkų, taip pat amatų mokyklų, kursų ir smulkių įmonių dirbtuvėse pagamintais dirbiniais. Didžiausią dalį gaminių (iš pradžių vien tik) sudarė liaudies tekstilė, bet prekiauta ir visais kitais pačių įvairiausių medžiagų gaminiais, tarp jų ir odos dirbiniais.

74 L. Kiršienės ir A. Karingo odos apdirbimo dirbtuvė „Šatrija“, 1936–1937, in: KAA, f. 209, ap. 2, t. IV, b. 6174, l. 1–7.

75 Germantas, „Daugiau dailių odos dirbinių!“ 1.

76 Bent jau taip teigiama A. Karingo laiške mokesčių inspekcijai, in: KAA, f. 209, ap. 2, t. IV, b. 6174, l. 10.

77 L. Kiršienės ir A. Karingo odos apdirbimo dirbtuvė „Šatrija“, 1936–1937, in: KAA, f. 209, ap. 2, t. IV, b. 6174, l. 13.

Darbai dažnai buvo pagaminti pagal bendrovės užsakymą ir jos pateiktus arba aprobuotus pavyzdžius⁷⁸. „Marginiai“ su šiais dirbiniais dalyvaudavo Žemės ūkio ir pramonės parodose (pirmą kartą pasirodė 1936 m.), taip pat dailės parodose ir atstovaudavo Lietuvai pasaulinėse parodose⁷⁹.

Nežinia, dėl kokių priežasčių ir kieno iniciatyva tų metų pabaigoje Liudmila Liucija Kiršienė ir Akselis Karingas „Šatrijos“ įmonę pardavė Vandai Chodakauskienei⁸⁰. Tačiau Karingas liko dirbti įmonės vedėju. Po metų dirbtuvėse buvo jau 4 kambariai, dirbo 10 mokinių⁸¹. Daug prekių iš jų įsigydavo „Spaudos fondas“, kitos bendrovės bei draugijos. Jų gaminiuose dominavo vietinė oda, tai patvirtina faktas, kad iš Šiaulių Ch. Frenkelio odos fabriko per 1937 m. „Šatrija“ nupirko prekių už 16 702 Lt⁸².

Dideles ambicijas rodo 1937 m. pavasarį surengta „Šatrijos“ gaminių paroda, vėl sulaukusi atgarsio spaudoje ir populiarumo visuomenėje⁸³. Tais pačiais metais savo darbus jie taip pat pristatė *III Rudens dailės parodoje*⁸⁴. Be gausybės įprastų odos gaminių – užrašų knygų, albumų, rankinių, piniginių, diržų, aplankų, papkių, stalo bloknų, poreigarių, knygų įrišimų, čia dar buvo eksponuojami takeliai, apykaklės, sagos, sofas pagalvėlės ir kita. Kad įmonės gamyba ir apyvarta augo, patvirtina už 1937 m. sumokėti daugiau nei dvigubai didesni mokesčiai negu ankstesniais metais⁸⁵.

Regis, Karingas savo pavyzdžiu populiarino ne tik naujus odos dekoravimo bei marginimo būdus polichromija, bet ir kitas, labiau tradicines, odos dekoravimo technologijas – rankinių odos graviravimą bei reljefo kėlimą (tai sena ir sudėtinga viduramžių technika *cuir cisele*, XX a. pr. visoje Europoje ji buvo nelabai madinga, reikalaujanti gerų įgūdžių, tad naudota retai, tačiau nebuvo visai pamiršta) ir inkrustaciją (kai kur vadinama mozaika, kai kur – intarsija)⁸⁶. Abi šios technikos tuo metu Lietuvoje nebuvo

78 Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940* (Kaunas: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003), 214.

79 K. Naunčikas, „Amatai ir pritaikomoji dailė parodoje“, *Amatininkas*, nr. 27 (1936): 4; *III Rudens dailės paroda*, katalogas (Kaunas, 1937): 30.

80 L. Kiršienės ir A. Karingo odos apdirbimo dirbtuvė „Šatrija“, 1936–1937, in: KAA, f. 209, ap. 2, t. IV, b. 6174, l. 12.

81 Vandos Chodakauskienės odos išdirbinių dirbtuvė „Šatrija“, 1937–1939, in: KAA, f. 209, ap. 2, t. IV, b. 5718, l. 1.

82 *Ibid.*, l. 7.

83 J. P., „Nauja darbo sritis“, 100.

84 *III Rudens dailės paroda*, 31.

85 Vandos Chodakauskienės odos išdirbinių dirbtuvė „Šatrija“, 1937–1939, in: KAA, f. 209, ap. 2, t. IV, b. 5718, l. 14–15.

86 „pasirodo, kad oda leidžiasi inkrustuojama...“; J. P., „Nauja darbo sritis“, 100.

naudojamos, galbūt daugumai meistrų net nežinomos – jei prisiminsime, dominavo įspaudai (klišėmis ir rankiniais spaudais) ir vienspalviai viršeliai. (Beje, tikėtina, kad polichromija apskritai atsirado kaip alternatyva spalvotai mozaikai, vos tik besivystanti jauna chemijos pramonė galėjo pasiūlyti tam tinkamų dažų rūšių.) Šio atvykėlio gaminiai pasižymėjo nematytu lietuviams spalvingumu ir technine, įgudusios rankos, atlikimo įvairove, tačiau buvo puošti vietiniais – lietuviškų raštų ir Kauno vaizdų – motyvais. Jis naudojo geometriškus liaudiškų juostų ir audinių raštus, retkarčiais stilizuotus, kartais net kiek juntama *art deco* įtaka, pritaikytus daikto paviršiaus formai, jiems pasitelkdamas mozaikos arba įspaudų ir dažymo technikas. O štai augalinis reljefinis, iš medžio drožinių paveldėtas dekoras, taip pat siužetinės kompozicijos, gyvūnų motyvai (artimi akademinėi traktuotei), emblemos buvo atliekami rankinio reljefo modeliavimo technika. Suvenyrinės paskirties funkciją išreiškia šių gaminių apdailoje dažnai pasitaikančios perspektyvinės, miesto vaizdų ir žymių vietinės architektūros objektų kompozicijos, atliktos klišių įspaudais. Nuolat progresuojanti ir atvira naujovėms įmonė (nuo 1938 m. pervadinta „Stirna“), plėsdama meninę ir asortimento įvairovę, netrukus Jono Prapuolenio baldų apmušalams gamino lietuvių liaudies ornamentais dekoruotą odą, daugiau rišo meniškų knygų, o pagal Antano Tamošaičio liaudiškais pavyzdžiais sukurtus projektus gamino tautinius batelius, pritaikytus tautiniam kostiumui⁸⁷. Taigi šio meistro veikla buvo tikras šviežio oro gūsis odos dirbinių amatui, deja, 1938 m. pabaigoje dėl augančios karinės įtampos Europoje jis išvyko atgal į Estiją, be to, jam nebuvo pratęstas darbo leidimas⁸⁸.

Mokinių skaičius „Šatrijoje“ įvairiu metu kito nuo 6 iki 11, kaip rodo šaltiniai, dauguma jų iš tiesų buvo labai jauni, 1918–1923 m. gimimo, išskyrus Joną Hiršą (g. 1907), Aleksandrą Gutauską (g. 1912) ir Valerijoną Vaičių (g. 1916)⁸⁹. Būtina pabrėžti, kad pastarasis, nors ir neilgai čia mokėsi, tačiau dėstė praktiką Kauno amatų mokyklos kartonažo ir odos puošmenų skyriuje. Pas Akselį Karingą daugiau kaip metus specializavosi ir Pranas Valiuškis, vėliau irgi tapęs Kauno I amatų mokyklos mokytoju, o

87 J. P-lis, „Jau turime ir tautinius batelius“, *Lietuvos aidas* (1938, vasario 19), 3; *III Rudens dailės paroda*.

88 Kaalu Kirme, *Eesti nahkehüstöö sünd* (Tallinn: ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1965), 66.

89 Mokinių sąrašas, Vandos Chodakauskienės odos išdirbinių dirbtuvė „Šatrija“, 1937–1939, in: KAA, f. 209, ap. 2, t. IV, b. 5718, l. 13.

1.
Tado Lomsargio įrišimai prieš ir po knygrišystės
mokslų Prahėje

Tadas Lomsargis' binding attempts before and after
his studies in Prague

sovietmečiu dėstęs Kauno Stepo Žuko taikomosios dailės technikume⁹⁰. Tad neabejotinai esto diegtos naujovės gana greitai pasiekė ir odininkus valstybinėje amatų mokykloje.

Šio meistro iš Estijos reikšmė yra ta, kad jis įvedė naujų technologijų ir gaminių tipų, taip pakeldamas meninį bei techninį amato lygį ir pritraukdamas visuomenės dėmesį. Amžininkų labiausiai vertintas už tai, kad pritaikė tautinę ornamentiką, nes tai atitiko jaunos valstybės, tuo metu ieškančios, analizuojančios ir kuriančios savo tautinę kultūrinę tapatybę, lūkesčius. Šios įmonės gaminiai sulaukė įvertinimo tiek rinkoje, tiek parodose, tad, matydami tokią įmonės sėkmę, kiti šios srities amatininkai stengėsi pasekti jų pavyzdžiu ir gaminti panašią produkciją. Nekyla abejonų, kad šios įmonės gaminių populiarumas, ypač po įvykusių parodų, turėjo įtakos 1939 m. dvigubai išaugusiam šios specialybės mokinių skaičiui Kauno amatų mokykloje. Gerai

⁹⁰ Mokytojo Prano Valiuškio asmens byla, in: LCVA, f. 391, ap. 1, b. 5533, l. 15.
Kauno St. Žuko taikomosios dailės technikumо moksleivių darbų paroda, bukletas (Kaunas: V. Mickevičiaus-Kapsuko spaustuvė, 1975).

žinoma estų mokyklos įtaka lietuvių meninei odininkystei sovietmečiu, tačiau šie nauji archyviniai duomenys rodo, kad ta įtaka buvo kur kas ankstyvesnė.

Išvados

Kaune tarpukariu knygrišyklų mechanizacija buvo lėta, naudota daug rankų darbo, siūlytas labai platus jų gaminių ir paslaugų asortimentas, tad tam darbui reikėjo daug žmonių. Visose, tiek spaustuvių, tiek atskirai veikiančiose privačiose, knygrišklose, tiek individualiai dirbančių meistrų dirbtuvėse galėjo būti atliekami ir tiražiniai masinės gamybos darbai, ir vienetiniai užsakymai. Be to, knygrišiai gamino ne tik knygų įrišimus, bet ir papkes, sveikintų adresus ir kitus kartonažo darbus. Knygriškiai vadovaudavo labiau kvalifikuoti arba labiau patyrę meistrai, o tarp jų pasitaikydavo tokių, kurie pagal užsakymą galėjo atlikti ir prabangesnius meninius įrišimus, geresnių medžiagų bei sudėtingesnių technologijų. Jei šių darbų kokybė buvo patenkinama, senosios technologijos naudojamos taisyklingai ir jei šios žinios įgytos čia, Lietuvoje, vadinasi, šio amato tradicija dar buvo pakankamai gyvybinga. Dar buvo ir žemesnės kvalifikacijos knygrišių, taip pat darbininkų (daugiausia) ir mokinių. Meniniame knygų įrišimų apipavidalinime labiau dominavo klasikinės knygrišystės kompozicijos nei modernus autorinis menas.

Kadangi odos puošmenų (meninės odininkystės) amatininkai irgi gamino užrašų knygutes bei nuotraukų albumus, tad šis amatas, giminin gas knygriškystei, turėjo poveikį ir jos raidai. Ištyrus „Šatrijos“ įmonės archyvinius duomenis, paaiškėjo, kad ten dirbo estas Akselis Karingas, kurio tikslingai ir aktyviai diegtos meninės ir technologinės odos dekoravimo naujovės labai išpopuliarino odos gaminius, pakėlė amato lygį, pritraukė visuomenės dėmesį. Tai rodo, kad visiems žinoma estų mokyklos įtaka lietuvių odininkystei prasidėjo ne sovietmečiu, o daug anksčiau – tarpukariu.

Gauta ——— 2021 02 24

Šaltiniai

- Kauno regioninis valstybės archyvas (buv. Kauno apskrities archyvas, toliau – KAA). F. 11. Akcinės bendrovės „Spindulys“ spaustuvė, 1928–1940 m.
- KAA. F. R-963. Kauno miesto mokesčių inspekcija, 1941–1944 m.
- KAA. F. 209. Kauno miesto mokesčių inspekcija, 1919–1941 m.
- KAA. F. 75. Kooperatinė bendrovė „Spaudos fondas“, 1928–1939 m.
- KAA. F. R-985. Valstybinė spaustuvė „Spindulys“, 1941–1944 m.
- Lietuvos centrinis valstybinis archyvas (toliau – LCVA). F. 594. Kooperacijos bendrovė „Spaudos fondas“, 1926–1941 m.
- LCVA. F. 605. Lietuvos prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų sąjunga (Lietuvos verslininkų sąjunga), 1928–1940 m.
- LCVA. F. 391. LR Švietimo ministerija, 1916–1947 m.

Literatūra

- Gudaitis, Leonas. *Tadas Lomsargis: biografija, kūriniai, dokumentai, laišakai, užrašai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995.
- Jakštas, Petras. *Knygos*. Vilnius, 2003.
- Jankevičiūtė, Giedrė. *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*. Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003.
- Meringis, St. [Stasys Pilka]. „Knygos rišimo menas Kaune“. *Aidai*, nr. 7 (1947): 330–331.
- Taukinaitytė-Narbutienė, Rūta. „Lietuvos pirmosios nepriklausomybės laikų knygrišys Zigmas Malašauskas“, *Knygotyra*, t. 71 (2018): 275–291.
- . „Prancūziškasis knygos rišas: sąvokos kilmė ir apraiškos Lietuvoje“, *Knygotyra*, t. 65 (2015): 269–290.
- Užtupas, Vilius. *Lietuvos spaustuvės: 1522–1997*, Vilnius–Kaunas: XXVII knygos mėgėjai ir Viliaus Užtupo leidykla, 1998.

Summary

Bookbinding in the Interwar Kaunas: Processes and Influences

Rūta Taukinaitytė-Narbutienė

Keywords: book heritage; bookbinders; bookbinding studios; artistic bookbinding.

The paper analyses the work of Kaunas bookbinding studios during the Interwar period. The research resulted in a large amount of archival data on the identities of the bookbinders from that time, as well as their professional qualifications, capacities, work management, level of mechanization, services on offer, materials used, product prices and requests from clients. The research aimed to reveal the differences between the industrial, custom high-street and custom artisan bookbinding. However it turned out that they were all closely intertwined. The analysis of the documented bookbinding equipment in various workshops has shown that the process of mechanization was rather slow, and that even the mass production was dominated by manual work. Back then, many books would leave the printing presses soft covered, and authors themselves often had to personally seek out the bookbinders for more durable book covers. Back then Kaunas had several types of bookbinding studios: industrial printing house bookbinders, private bookbinding businesses, and individual artisans. However all these types of workshops were able to provide the same range of services – from mass productions to one-off books, both normal and artist editions. For instance, printing house bookbinders would not only take care of the mass production but also accept individual orders, even for one-off prints. Furthermore, all bookbinding studios were not only binding books (and documents) but also producing folders, photo albums and greeting cards, as well as padding the maps and charts with fabric and offering book ‘restoration’ services. Although Kaunas had no bookbinding school, many

artistic bookbinding experts knowledgeable of the many intricacies of the craft. The craft of bookbinding often intertwined with leather decoration business – the latter also used the same materials and offered products such as photo albums and notebooks. The Interwar leather processing and bookbinding industries were highly influenced by “Šatrija”, a bookbinding company which had the Estonian expert Aksel Karing workin under their employ. He introduced some artistic and technical innovations of leather processing, thus significantly popularising this trade. The research concludes that the Lithuanian artistic bookbinding has been influenced by the Estonian school much earlier than it was thought.